

สงครามประชาชน : การอภิวัฒน์ของชนชั้นรากหญ้าในสังคมไทย

People Militia: Grassroots Revolution in Thai Society

นันทนัช จินตพิทักษ์¹

ไมตรี อรรถปรียางกูร²

บทคัดย่อ

การศึกษานี้เป็นการค้นคว้าวิจัยเอกสาร เมื่อวิเคราะห์ปัญหาการเมืองของประเทศไทยในปัจจุบัน พบว่าอาจเป็นผลพวงจากการรัฐประหาร ที่บั่นทอนประชาธิปไตยมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสร้างปัญหาสะสมที่เพียงปะทุขึ้นจากความล้มเหลวของนโยบายประชานิยมและประชาธิปไตยของชนชั้นรากหญ้า ดังนั้นจึงมีข้อเสนอแนะบางประการเกี่ยวกับการบริหารความโดยการสร้างความเป็นประชาธิปไตยจาก 4 ด้านพร้อมกัน คือ การเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และปัจเจกชน ภายใต้หลักการ “ไม่ว่าจะเป็นสีอะไร หากแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจได้ ทำให้ประชาชนไม่ทุกข์ยากอดอยากได้ ก็เป็นคนดี” สุดท้ายประชาชนจะเป็นผู้ตัดสินเองว่า “ผู้ยิ่งใหญ่ คือ ผู้ที่นั่งอยู่ในหัวใจคน ไม่ได้นั่งอยู่บนหัวคน”

คำสำคัญ: สงครามประชาชน การอภิวัฒน์ ชนชั้นรากหญ้า

Abstract

This study is a documented research. Analysis uncovered that the political predicament of Thailand at present is the aftermath of Coup d'état that has been continuously mitigating democracy. This brings about accumulation of problems which sprout from policies of Populism and Grassroots Democracy. Therefore, suggestions have been proposed concerning Conflict Management by making democracy in four aspects collectively: (1) politics and governing, (2) the society (3) economic and (4) the individual. Furthermore, acknowledging the opinion of the majority of the people is necessary as it conforms to principles and ideals of people's peace: "Color does not matter. If one can solve the economic problem and enable food to be brought to the tables of the people, he is considered a good person." Ultimately, it is the people who have the final say that: "a great one is the one who resides in the hearts of people, not on top of them"

Keywords: People Militia, Revolution, Grassroots

¹ รัฐศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

² ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาเศรษฐศาสตร์การเมือง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

บทนำ

ปัจจุบัน สังคมไทยเกิดปรากฏการณ์การตื่นตัวทางการเมืองของภาคประชาชนในระดับที่ไม่เคยมีมาก่อนนับตั้งแต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ซึ่งการตื่นตัวในปัจจุบันอาจนำไปสู่ก้าวสำคัญที่ยิ่งใหญ่ของการอภิวัฒน์กรอบความคิดของประชาชนทั้งหมดในสังคมที่มีต่อระบอบประชาธิปไตยที่มีอยู่หรือเคยเชื่อกันว่ามีอยู่ในสังคมไทยนับตั้งแต่การอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ของคณะราษฎรเป็นต้นมา³

แต่การตื่นตัวดังกล่าวโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังเหตุการณ์ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 ก็ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในสังคมไทยด้วยในขณะเดียวกัน ความขัดแย้งซึ่งมีทิศทางที่ชัดเจนและกรอบที่จำกัดย่อมนำไปสู่การพัฒนา แต่ความขัดแย้งอย่างรุนแรงที่ไร้ทิศทางและกระจายตัวออกเป็นความแตกแยกในวงกว้างย่อมมีแนวโน้มอาจจะทวีความรุนแรงขึ้นเป็นความขัดแย้งขั้นแตกหัก (Antagonism) ในระยะเวลาอันสั้นนี้ และอาจนำไปสู่ สงครามประชาชน (People Militia) และสงครามกลางเมือง (Civil war) ได้

วัตถุประสงค์

บทความนี้เป็นความพยายามในการศึกษา ทำความเข้าใจ แสดงทัศนะ และวิพากษ์ทัศนคติ มุมมอง แนวคิด จากงานเขียนของนักรัฐศาสตร์ชั้นนำบางส่วนที่มีต่อความเคลื่อนไหวของการเมืองภาคประชาชนในสังคมการเมืองไทย ซึ่งมีทั้งแง่บวกของการตื่นตัวทางการเมืองของภาคประชาชน และแง่ลบของการก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงในสังคมไทย ในช่วงเวลาหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จนถึงปัจจุบัน และนำเสนอข้อเสนอแนะบางประการเกี่ยวกับการบริหารความขัดแย้ง (Conflict Management) ที่เกิดขึ้น ซึ่งอาจนำไปสู่การพัฒนาการเมืองภาคประชาชนในสังคมไทยอย่างสันติวิธี บนวิถีแห่งความเป็นประชาธิปไตย

ขอบเขตและวิธีดำเนินการศึกษา

ขอบเขตของการศึกษาเป็นการค้นคว้าและนำเสนอความพยายามของประชาชนส่วนใหญ่ของสังคมซึ่งเคยเป็นเพียงผู้อยู่ใต้การปกครอง สู่การเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้า ล้มล้างเผด็จการ อำนาจนิยมที่ใช้นโยบายแบ่งแยกแล้วปกครองด้วยการแทรกแซงอย่างไม่เป็นธรรม⁴

การศึกษานี้ เป็นการศึกษาทางเอกสาร (Documentary research) โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง ประกอบด้วย หนังสือ บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

³ ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. หนังสือ “ปฏิวัติ 2475”

⁴ จากข้อบทความ อ้างอิงความหมายตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒

แล้วนำมาวิเคราะห์⁵ โดยใช้แนวคิดเรื่อง “สิทธิตามธรรมชาติ” (Natural Rights) ของจอห์น ล็อก, “การแบ่งแยกอำนาจ” (Separation of Powers) ของ มอนเตสกีเยอ, “ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์” (Maslow’s Hierarchy of Needs Theory) ของมาสโลว์, “เจตน์จำนงทั่วไป” (General Will) ของรูสโซ, “ทฤษฎีว่าด้วยความยุติธรรม” (A Theory of Justice) ของรอว์ส์ และ “ทฤษฎีอรรถประโยชน์” (Utilitarianism) ของเจเรมี เบนแธม

วาทกรรมและแนวคิดเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของการเมืองภาคประชาชนในสังคมไทย

ปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงหลังเหตุการณ์ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 การตื่นตัวทางการเมืองของภาคประชาชน เกิดขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทั้งในด้านคุณภาพและปริมาณอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนนับตั้งแต่การอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ของคณะราษฎรเป็นต้นมา ซึ่งก็ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในสังคมไทยด้วยในขณะเดียวกัน ซึ่งความขัดแย้งนั้นมีแนวโน้มที่ไม่มีระเบียบ (Chaos) และปราศจากการบริหารความขัดแย้ง (Conflict Management) จึงไร้ทิศทางและกระจายตัวออกเป็นความแตกแยกในวงกว้าง ซึ่งมีแนวโน้มอาจจะทวีความรุนแรงขึ้นเป็นความขัดแย้งขั้นแตกหัก (Antagonism) ในระยะเวลาอันสั้นนี้ และอาจนำไปสู่ สงครามประชาชน (People Militia) และสงครามกลางเมือง (Civil war) ได้

สงครามประชาชน เป็นขั้นสุดของการเมืองภาคประชาชนที่พัฒนาการก้าวพ้นออกจากสันติวิธีสู่ประชาธิปไตยที่ต้องแลกมาด้วยเลือดเนื้อและชีวิต ซึ่งควรเป็นหนทางสุดท้ายของการเมืองภาคประชาชน หากพิจารณาเบื้องต้นของการเมืองภาคประชาชนนับแต่ยุคชุมชนบุพกาล (Primitive Commune) แล้ว พบว่าที่ใดมีการกดขี่ ที่นั่นย่อมมีการต่อสู้ และการอภิวัฒน์ทุกครั้งในสังคมมีองค์ประกอบที่เหมือนกัน 2 ส่วน คือ ความทุกข์ยากอดอยากของประชาชน อันเป็นองค์ประกอบที่ทำให้เกิดการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงขึ้น แต่ความสำเร็จหรือล้มเหลวของการปฏิวัตินั้น อยู่ที่ กำลังอำนาจทางทหาร ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ชี้ขาดผลของสงคราม

หากไม่ต้องการนำพาประชาชนและประเทศเข้าสู่สถานการณ์ที่ไม่พึงปรารถนาดังกล่าว ก็คงต้องใช้ความพยายามในการศึกษา ทำความเข้าใจ ต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและที่มารากเหง้าของปัญหาเสียก่อน ซึ่งมีปัญญาชนชั้นนำของประเทศ ได้เสนอวาทกรรมและแนวคิดเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของการเมืองภาคประชาชนที่มีประโยชน์จำนวนมาก ซึ่งขอยกตัวอย่าง ดังนี้

ดร. เสกสรรค์ ประเสริฐกุล จากงานเรื่อง การเมืองภาคประชาชนในระบบประชาธิปไตยไทย นำเสนอความเห็นต่อการเมืองภาคประชาชนในระบบประชาธิปไตยไทยว่า การมีรัฐธรรมนูญก็ดี

⁵ โดยงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวของการเมืองภาคประชาชน ที่นำมาวิเคราะห์ได้แก่ หนังสือ “การเมืองภาคประชาชนในระบบประชาธิปไตยไทย” ของ ดร. เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, บทความ “ผู้ใหญ่” ของ ศ.ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน มติชนสุดสัปดาห์ และ บทความ “รัฐศาสตร์ในสังคมกระซิบ.” ของ รศ. ดร. ธเนศวร์ เจริญเมือง ใน รัฐศาสตร์ปริทัศน์

การมีสภาผู้แทนราษฎรที่ดี การมีพรรคการเมืองที่ดี การเลือกตั้งที่ดี หรือการที่กำหนดให้นายกรัฐมนตรีต้องมาจากสภาผู้แทนราษฎรที่ดี ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องไร้ความหมายในทางการปกครอง ถ้าหากสิ่งเหล่านั้น ไม่ได้ช่วยให้คนไทยมีความสุข และประเทศไทยมีความสุข และประเทศไทยมีความเจริญยิ่งขึ้นในทุก ๆ ด้าน ซึ่งเป็นการนำเสนอความเห็นที่อยู่บนหลักการสำคัญของประชาธิปไตยที่ต้องนำความสุขสูงสุดมาให้ประชาชนส่วนใหญ่ (the greatest happiness for the greatest number) อย่างชัดเจน แต่นำเสียดายที่เสกสรรค์ ไม่ได้เสนอแผนการแก้ปัญหา (Road Map) ที่เป็นรูปธรรมโดยตรงหรือทางอ้อมใด ๆ ในรูปของขั้นตอนปฏิบัติการ ที่มีความน่าจะเป็นในปัจจุบันหรืออาจเป็นไปได้ในอนาคต ซึ่งจะส่งผลดีต่อการเมืองภาคประชาชนและระบอบประชาธิปไตย

ขณะที่ ศ.ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ จากงานเรื่อง ผู้ใหญ่ เสนอความเห็นที่ สภาทวิบาลสนทนากันว่า ในเมืองไทยเวลานี้ ไม่ใช่ความวุ่นวายทางการเมืองอย่างเดียว นั่นเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่แสดงออกและเห็นได้ชัดเท่านั้น แท้จริงแล้วรากเหง้าของความวุ่นวายนั้น มาจากความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันมาหลายทศวรรษแล้ว ทำให้ “ผู้ใหญ่”⁶ ที่มีอยู่ในมิติของสังคมวัฒนธรรมประเพณีไทยกำลังสูญเสียดุลยภาพที่เคยมีมาในอดีต และเกิดช่องว่างของอาณัติที่ขึ้น และนิธิยังได้เสนอที่เสนอต่อทางออกที่เป็นไปได้ที่เหลืออยู่ทางเดียวว่าต้องสถาปนาความอาณัติที่ขึ้นใหม่ บนฐานความชอบธรรมใหม่ คือความเป็นเหตุเป็นผล (Rationality) อันประกอบด้วยการปกครองด้วยกฎหมายและประชาธิปไตย แต่ นิธิ ก็มีได้ให้แสดงวิธีการและกระบวนการขั้นตอนการเปลี่ยนผ่านจากอาณัติเดิมบนฐานความชอบธรรมเดิมไปสู่อาณัติใหม่บนฐานความชอบธรรมใหม่ หรือนิยามความหมายในทางปฏิบัติของความเป็นเหตุเป็นผล (Rationality)

รศ. ดร. ธเนศวร์ เจริญเมือง นำเสนอความเห็นต่อรัฐศาสตร์ในสังคมกระซิบ (Whispering Society) ว่าเป็นการสะท้อนให้เห็นการดำรงอยู่ของอำนาจที่ครอบงำ ลิดรอนสิทธิเสรีภาพของประชาชนในระดับต่าง ๆ ทั้ง วิกฤตรัฐธรรมนูญ วิกฤตรัฐบาล และวิกฤตการเมืองไทยในช่วงเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมา มีปัจจัยหลายประการที่อยู่รอบนอกและโครงสร้าง ที่สิ่งที่เรียกว่า “รัฐศาสตร์” และ “รัฐประศาสนศาสตร์” ระบุไว้ ซึ่งธเนศวร์ก็มีได้ชี้แจงถึงสาเหตุที่กรอบและโครงสร้างนั้นไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้

จากความเห็นของปัญญาชนชั้นนำดังกล่าว เมื่อพิจารณาและวิเคราะห์แล้วพบว่า หลังการอภิวัฒน์ (Revolution) เมื่อ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทย ก็ค่อยพัฒนาขึ้นอย่างช้า ๆ ภายใต้การถ่วงดุลอำนาจระหว่างฝ่ายเสรีนิยมกับฝ่ายเผด็จการทหาร

⁶ ศ.ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้นิยามของ “ผู้ใหญ่” ของไทย ว่าหมายถึงคนที่ดำรงตำแหน่งสูง และมีอำนาจสูง ไม่ได้หมายถึงคนแก่เพียงอย่างเดียว

กระทั่งจักรวรรดินิยมอังกฤษถอนทหารออกไปในปี พ.ศ. 2489 และพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเพียง 1 ปี กลุ่มนายทหารอำนาจนิยม (Authoritarianism) ภายใต้การสนับสนุนของกลุ่มศักดินาและ “ผู้ใหญ่” หลายระดับที่ดูแลอำนาจก็ก่อการรัฐประหาร (Coup d'état) 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 การถ่วงดุลอำนาจระหว่างฝ่ายเสรีนิยมกับฝ่ายเผด็จการทหารจึงสลายไป หลังการรัฐประหารที่พรรคประชาธิปไตยบางคนร่วมมือกับทหารทรยศต่อการปฏิวัติแล้ว ประเทศไทยก็ได้แปรสภาพการเมืองจากประชาธิปไตยของประชาชนกลายเป็นประชาธิปไตยของทหาร ที่เรียกกันว่า “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” (Semi-Democracy) ซึ่ง หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช จากพรรคประชาธิปไตยเรียกอย่างสวยหูว่า “ประชาธิปไตยแบบไทย ๆ” หรือที่เรียกว่า “อำมาตยาธิปไตย” (Bureaucratic polity) ในปัจจุบัน

เหตุการณ์ดังกล่าวหมายถึงจุดจบของพลังประชาธิปไตยที่กำลังเพิ่มเริ่มเติบโต และเป็นจุดเริ่มต้นที่นำพาทหารและกองทัพเข้ามาสู่การเมือง โดยการใช้กำลังในการทำรัฐประหารรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งหลายครั้งหลายหน⁷ และฉีกรัฐธรรมนูญทิ้งอีกหลายฉบับ โดยการรับรองความชอบธรรมทางการเมือง (Political Legitimacy) จากอำนาจตุลาการก่อกำเนิดต้นแบบของตุลาการภิวัตน์⁸ (Judicial Activism) และการสนองตอบนโยบายของรัฐที่มีได้มาจากความเห็นชอบของประชาชน (Government by Dissent) จากกลุ่มข้าราชการทั้งข้าราชการการเมืองและข้าราชการประจำที่เกาะตัวอย่างเหนียวแน่นกับ “ผู้ใหญ่” ในระบบอุปถัมภ์ บันทวนระบอบประชาธิปไตยอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

บทวิเคราะห์วาทกรรมและแนวคิดเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของการเมืองภาคประชาชนในสังคมไทย

ความล้มเหลวของกรอบและโครงสร้างของ “รัฐศาสตร์” และ “รัฐประศาสนศาสตร์” หรือศาสตร์อื่น ๆ ในการอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวนั้น อาจเป็นผลต่อเนื่องที่ยาวนานจากอดีตในวิถีการผลิตแบบทุนนิยม (Capitalist Mode of Production) ที่สร้างให้ปัจเจกชนมีความถนัดเฉพาะด้านเท่านั้น ทำให้ขาดความสามารถในการมองแบบองค์รวม (Holism) ที่เคยมีอยู่เดิมก่อนหน้าการปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) ทำให้เกิดชนชั้นที่หลากหลายมีแนวความคิดที่แตกต่างกันมากโดยที่ไม่มีฐานความคิดรวมกัน ดังนั้นจึงขาดฉันทามติ (Consent) เกิดความล้มเหลวในระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน (Representative Democracy) ขณะที่ประชาธิปไตย

⁷ ตั้งแต่ รัฐประหาร 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2552) มีการรัฐประหาร 9 ครั้ง และกฎที่ปรากฏชัดอีก 9 ครั้ง

⁸ อำนาจตุลาการของไทย มีที่มาจากประชาธิปไตยโดยอ้อมผ่านทางเครื่องมือ คือ กฎหมายเท่านั้น แต่ผู้ใช้เครื่องมือดังกล่าวกลับไม่ได้มีที่มาจากอำนาจของประชาชนเลย ดังนั้นการที่อำนาจตุลาการเข้ามาตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจบริหารและอำนาจนิติบัญญัติ ซึ่งผ่านการเลือกตั้งของประชาชน มีที่มาจากประชาธิปไตยโดยตรง จึงอาจมีข้อสงสัยและคำถามถึงความเป็นประชาธิปไตยได้

ทางตรง (Direct Democracy) ก็ขาดนิยามที่เป็นเอกภาพและทิศทางที่ชัดเจนของสาธารณะประโยชน์ (Public Interest) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทยที่ปราศจากหรือมีอิทธิพลอยู่เบาบางของชาตินิยม (Nationalism) ที่คำนึงถึงผลประโยชน์แห่งชาติ (National Interest) เป็นหลัก ทำให้ง่ายต่อการแทรกแซงของ “ผู้ใหญ่” ด้วยนโยบาย “แบ่งแยกแล้วปกครอง” (Divided and Rule) มาอย่างต่อเนื่อง⁹

การบั่นทอนประชาธิปไตยดังกล่าว ทำให้ความแตกต่างทางความคิดระหว่างชนชั้นปกครองกับชนชั้นที่ถูกปกครองซึ่งไม่ได้รับการแก้ไขอย่างถูกต้องที่รากเหง้าทางความคิด แต่ถูกควบคุมกดทับไว้ด้วยการใช้กำลังของทหารและอำนาจทางการเมืองในระบบอุปถัมภ์ ภายใต้โครงสร้างทางสังคมที่มีรูปแบบผิดปกติมายาวนาน ผูกขาดอำนาจทั้งหมด (Monism) เข้าสู่ศูนย์กลาง (Centralism) ทำให้การกระจายความเป็นธรรมทางสังคม รายได้ การศึกษา โอกาส และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ไม่เท่าเทียม ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำอย่างมากของสังคมเมืองและชนบท¹⁰

ชนชั้นรากหญ้าทั้งในสังคมเมืองและชนบทถูกกลืนเอกลิทธิ อิศรภาพ และความชอบธรรมไปแทบหมดสิ้น ปัญหาการเมืองของประเทศไทยในปัจจุบันจึงเป็นผลของการรัฐประหารที่บั่นทอนประชาธิปไตยมาอย่างต่อเนื่องซึ่งสร้างปัญหาสะสมที่เพียงปะทุขึ้นมาจากความล้มเหลวของนโยบายประชานิยม (Populism) และประชาธิปไตยของชนชั้นรากหญ้า (Grassroots democracy)¹¹ ซึ่งส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพของการปกครองในระบบเดิมเท่านั้น หากได้มาจากระบอบประชาธิปไตยเองไม่

สถานการณ์ความขัดแย้งทางความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองระหว่างชนชั้นรากหญ้า (The Grassroots Class) ที่ถูกกดขี่กับชนชั้นที่อยู่สุขสบาย (The Leisure Class) ด้วยการกดขี่ในประเทศไทย (ชนชั้นมิได้แบ่งแยกจากชาติกำเนิด การศึกษา ฐานะการเงิน หรือฐานะทางสังคม แต่แบ่งแยกจากอุดมการณ์เสรีนิยม) จึงมีความตึงเครียดและทวีความรุนแรงขึ้นจนนำไปสู่ความแตกแยกของคนในชาติ เกิดระบบการแบ่งแยกวรรณะและกดขี่ชนชั้นทางความคิดที่ตีประเทศไทยถอยหลังกลับไปสู่ยุคมืด (Dark Age) อันอับยศอดสูของระบอบเผด็จการประชาธิปไตย (Democratic dictatorship)

ทั้งที่ประเทศไทยปกครองด้วยระบอบเสรีนิยมประชาธิปไตย (Liberal democracy) ที่มนุษย์ผู้มีความเป็นปัจเจกบุคคลนิยม (Individualism) ทุกคนมีสิทธิ (Rights) เสรีภาพ (Liberty) ความเสมอภาค (Equality) ทางความคิดด้วยการใช้เหตุผล (Reason) ภายใต้หลักรัฐธรรมนูญ

⁹ แต่หลังระยะเวลายาวนานกว่า 77 ปี เวลาที่เริ่มพิสูจน์ความจริงว่า “เสียงที่ดังที่สุดก็คือเสียงกระซิบ” และเสียงกระซิบนั้นเองที่อาจทำให้เกิดสาเหตุของความขัดแย้งอย่างรุนแรงในปัจจุบัน

¹⁰ ดู เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ใน หนังสือ “สองนคราประชาธิปไตย”

¹¹ อริสโตเติล ใน หนังสือ Politics, IV, 4 เขียนว่า “ประชาธิปไตยคือระบอบการปกครองที่เสรีชนและคนจน ซึ่งประกอบขึ้นเป็นคนส่วนมาก เป็นผู้ถืออำนาจบ้านเมือง”

นิยม (Constitutionalism) และขันติธรรม (Toleration) มีอาจบังคับควบคุมความคิดของผู้อื่นให้ เป็นไปตามที่ตนเองต้องการแต่เพียงฝ่ายเดียวได้

การที่รัฐ (รัฐในความหมายแคบ หมายถึง รัฐบาล แต่ในความหมายกว้าง หมายถึง ชนชั้น ปกครองทั้งหมด) ใช้ความรุนแรงเข้าปราบปรามผู้มีความคิดแตกต่างเพื่อแก้ไขปัญหาเช่นเดียวกับ สมัยเหตุการณ์สังหารหมู่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 และ เหตุการณ์นองเลือดพฤษภาทมิฬ พ.ศ. 2535 ที่เผด็จการอำนาจนิยม (Authoritarianism) เช่นเผด็จการไทยด้วยกัน อาจจะไม่ใช้คำตอบสุดท้ายที่ ถูกต้องอีกต่อไป เพราะปัจจุบัน “จิตใจแบบเสรีนิยม” (Liberal mind) ได้รับการพัฒนาและ ยกกระดืบเป็นกลุ่มมวลชนที่รวมตัวกันอย่างมีอุดมการณ์ที่เข้มแข็งและขยายตัวออกไปเป็นวงกว้าง มิได้จำกัดอยู่เพียงกลุ่มปัญญาชนหรือกลุ่มนักศึกษาบางกลุ่มเช่นในอดีตที่จะสามารถทำการ ปราบปรามหรือเช่นฆ่าให้หมดสิ้นไปได้

สงครามประชาชนเป็นสงครามยืดเยื้อที่จะทวีความรุนแรง เข้มข้นขึ้นตามเวลาทำให้ใน ระยะยาวรัฐยอมเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ เพราะรัฐอาจจะใช้กำลังต่อประชาชนทั้งหมดบางเวลาได้ หรือ อาจใช้กำลังต่อประชาชนบางส่วนตลอดเวลาก็ยังได้ แต่รัฐไม่สามารถใช้กำลังอำนาจต่อประชาชน ทั้งหมดตลอดเวลาได้ นโปเลียน โบนาปาร์ต (ค.ศ. 1769-1821) จอมทัพเผด็จการ ชาวฝรั่งเศสก็ ยอมรับว่า “มีพลังเพียง 2 อย่างเท่านั้นในโลกนี้คือ ดาบและจิตใจ ในระยะยาวดาบจะถูกเอาชนะ ด้ว จิตใจที่มุ่งมั่น เด็ดเดี่ยวเสมอ”

ในการรบนั้น ขวัญหรือกำลังใจสำคัญเท่าหรือสำคัญกว่ากำลังใจอาวุธ ไม่มีกองทัพใดที่จะ แข็งแรงและน่ากลัวกว่ากองทัพที่พร้อมยอมพลีชีวิต ซึ่งมีตัวอย่างมาแล้วในสงครามศาสนา (Religious war) รัฐจึงต้องจัดการยุติความขัดแย้งอย่างเด็ดขาดรวดเร็วโดยสันติวิธี แต่หากรัฐ ตัดสินใจใช้กำลังทหารปราบปรามประชาชนที่ลุกขึ้นต่อต้านอย่างรุนแรงจนเป็นเหตุให้มีประชาชน ล้มตายก็จะยิ่งเป็นการต้อนให้ประชาชนเข้าสู่จุดดับและสร้างกระแสสูงของการปฏิวัติต่อต้านขึ้น อย่างต่อเนื่อง

เมื่อมวลชนบางส่วนที่มีต่ออุดมการณ์แห่งเสรีภาพอย่างไม่ยอมเห็นแก่ชีวิต เกิดความรู้สึก ศรัทธาเทิดทูนว่า ความตายอย่างวีรชนนั้นมีความยิ่งใหญ่ตั้งขุนเขา ไม่ใช่การตายที่ไร้ค่าซึ่งเบาบาง ดั่งชนนิก ดังคำกล่าวของแพทริค เฮนรี (ค.ศ. 1763-1799) รัฐบุรุษชาวอเมริกันระหว่างสุนทรพจน์ ในการประชุมข้อตกลงเวอร์จิเนีย 23 มีนาคม ค.ศ.1775 ว่า “ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าคุณอื่นจะเลือก ทางเดินอย่างไร แต่สำหรับข้าพเจ้าแล้ว จงให้เสรีภาพหรือไม่ก็ความตายกับข้าพเจ้า”

หากมวลชนที่มีอุดมการณ์ทางความคิดดังกล่าวได้รับการติดต่อและพัฒนาจน กลายเป็นกองกำลังจะยิ่งชักนำสถานการณ์เข้าสู่สงครามประชาชน มียอมอยู่ใต้การแบ่งแยกแล้ว ปกครองของรัฐอีกต่อไป รัฐยอมไม่สามารถเอาอำนาจใดมาข่มขู่คุกคามมวลชนที่ปราศจากความ

กลัวตายได้ สุดท้ายเมื่อรัฐมีอาจควบคุมประชาชน รัฐก็ย่อมมีอาจดำรงคงอำนาจอยู่ได้อีกต่อไป¹² ดังคำกล่าวที่ว่า “รัฐคือเรือ ราษฎรคือน้ำ น้ำลอยเรือได้ ก็จมเรือได้”

รัฐต้องวางตัวนอกความขัดแย้ง และทำความเข้าใจ วิเคราะห์ ลำดับความสำคัญและความเร่งด่วนให้ชัดเจน พร้อมทั้งลดความกดดันที่รัฐสร้างขึ้นแก่ประชาชนในทุกทางลง เพราะการที่รัฐสร้างแรงกดดันต่อประชาชนจะเป็นเหตุให้ห่างเหินจากประชาชน เปรียบเสมือนเสือไม่มีป่าปลาที่ขาดน้ำ ย่อมทำให้รัฐสิ้นคลอนและขาดเสถียรภาพ และยิ่งเป็นการเร่งให้มวลชนลุกฮือขึ้นต่อต้าน รัฐต้องริบทำการปฏิรูป (Reform) ก่อนที่จะถูกบังคับโดยการปฏิวัติ (Revolution)

ดังคำกล่าวของนิโคโล่ มาเคียเวลลี (ค.ศ. 1469-1527) นักการเมืองและนักเขียนชาวอิตาลี ผู้เขียนยุทธวิธีในการใช้เล่ห์เหลี่ยมทางการเมืองเพื่อเอาชนะศัตรูในทุกวิถีทาง (The Prince ค.ศ.1513) ว่า “เครื่องป้องกันการคิดกบฏต่อเจ้าที่ทรงพลังมากที่สุด ก็คือ หลีกเลียงการทำให้ประชาชนเกลียด” เพราะการสูญเสียเสียงจากมวลชนไปแต่ละเสียงย่อมหมายถึงความชอบธรรมของรัฐที่ค่อย ๆ หายไปพร้อมกับเสถียรภาพของรัฐเองด้วย การที่รัฐตัดสินใจใช้กำลังอำนาจกดขี่ประชาชนยิ่งเป็นการผลักดันมวลชนเข้าสมทบกับฝ่ายตรงข้ามมากขึ้น

ดังนั้นจึงมีข้อเสนอแนะบางประการเกี่ยวกับการบริหารความขัดแย้ง (Conflict Management) โดยการสร้างความเป็นประชาธิปไตยจาก 4 ด้านพร้อมกัน คือ การเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และปัจเจกชน

ประชาธิปไตยในด้านการเมืองการปกครอง รัฐต้องแก้ไขความไม่เป็นประชาธิปไตยและไม่เป็นธรรมซึ่งเป็นสาเหตุความอดอยากหิวโหยของประชาชนและปัญหาทางเศรษฐกิจเป็นอันดับแรก รัฐต้องรักษาความชอบธรรมด้วยความเป็นประชาธิปไตย¹³ ใช้อำนาจของรัฐ ผ่านบุคคลหรือองค์กรของรัฐ เพื่อบริหารราชการแผ่นดินโดยชอบด้วยกฎหมาย¹⁴ ภายใต้ความยุติธรรมและเป็นธรรม¹⁵ ยึดหลักนิติรัฐ เพื่อให้ประชาชนมีอิสระ ความเท่าเทียม และ สันติภาพ เพราะความมั่นคงในสิทธิ เสรีภาพ ชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนก็คือความมั่นคงของรัฐด้วย¹⁶

ดังนั้นรัฐต้องพิจารณาปัญหาความทุกข์ยากอดอยากของประชาชนและเศรษฐกิจของประเทศเป็นหลัก เพราะเมื่อประชาชนส่วนใหญ่ไม่ทุกข์ยากอดอยากเกินทน และยังสามารถความเป็นธรรมจากความเป็นประชาธิปไตยอยู่บ้าง ความแตกต่างทางความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองของมวลชนบางกลุ่ม ย่อมมีอาจขยายตัวออกไปในวงกว้างและยกระดับความรุนแรงขึ้นได้

¹² เพลโต ในหนังสือ Republic, VII, 10 เขียนว่า “ประชาธิปไตยจะมาถึงเมื่อคนจนได้ชัยชนะเหนือฝ่ายตรงข้ามของตน โดยที่พวกเขาอาจจะฆ่าบางคนเสีย บางคนอาจจะถูกเนรเทศ และบางคนที่เหลืออยู่อาจจะได้รับอำนาจและเสรีภาพเท่า ๆ กับที่คนจนได้รับ”

¹³ ดู นรนิติ เศรษฐบุตร. “นัยประชาธิปไตยในวิถีการเมืองไทย” ในวารสารราชบัณฑิตยสถาน 2545

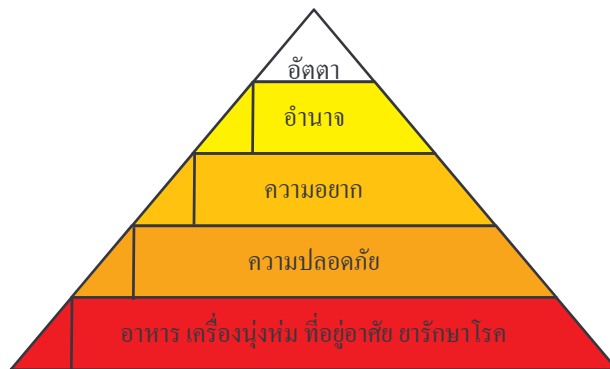
¹⁴ ดู วิษณุ เครืองาม. “การบริหารราชการแผ่นดิน” ในวารสารราชบัณฑิตยสถาน 2545

¹⁵ ดู อมร รัชศาสตร์. “เหนือกฎหมายยังมีความยุติธรรม เหนือความยุติธรรมยังมีความเป็นธรรม” ในวารสารราชบัณฑิตยสถาน 2547

¹⁶ ดู ชัยอนันต์ สมุทวณิช. “ความมั่นคงในทัศนะของผู้ปกครองและของประชาชน” ในวารสารราชบัณฑิตยสถาน 2548

เพราะเมื่อประชาชนยังมีปัจจัย 4 ในการหล่อเลี้ยงชีวิต ก็ย่อมคำนึงถึงความปลอดภัยสวัสดิภาพของตนเองและครอบครัว เป็นลำดับต่อมา ตามทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ของมาสโลว์ (Maslow's Hierarchy of Needs Theory)¹⁷ ดังแสดงในรูปภาพที่ 1

แต่เมื่อตนเองและบุคคลอันเป็นที่รักในครอบครัวต้องทุกข์ยากอดอยากยากจนขั้นขั้นขั้นขั้นไม่ได้รับความเป็นธรรม ระทมขมขื่น และปวดร้าวทรมานอย่างแสนสาหัสจากการใช้อำนาจเผด็จการ ความกลัวที่ตายด้านแล้วกลายเป็นความกล้า ย่อมเป็นพลวัต (Dynamic) อย่างรุนแรงที่คอยผลักดันและเสริมสร้างพลังความแข็งแกร่งให้แก่ความคิดและอุดมการณ์ของประชาชน ท่ามกลางความทุกข์ยากและหิวโหยของประชาชน เราไม่อาจแสวงหาความสมานฉันท์ใด ๆ ได้ ตามหลักเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political economy) ที่ระบบการเมืองและระบบเศรษฐกิจต้องดำเนินการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปพร้อมกัน¹⁸

รูปภาพที่ 1 แสดงการประยุกต์ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ของมาสโลว์กับปิรามิดประชากร

ในปัจจุบันเมื่อก้าวถึงกำลังอำนาจทางทหาร เราส่วนใหญ่อาจจะนึกถึงเพียง กองทัพประจำการ (Regular Army) ที่ประกอบด้วยทหารอาชีพ (Professional Military) แต่ในสภาพความเป็นจริงแล้ว กำลังอำนาจทางทหารมีความหมายที่ครอบคลุมถึงกองกำลังทหารของประชาชน (People's Army) ที่เกิดจากการจัดตั้งจากมวลชนที่มีอุดมการณ์และได้รับการฝึกฝนเทคนิคการรบพร้อมทั้งทำการติดอาวุธเพื่อต่อสู้ แม้ว่าในสถานการณ์ปัจจุบันจะมีกลุ่มมวลชนที่รวมตัวกันอย่างมีอุดมการณ์ที่เข้มแข็งและขยายตัวออกไปเป็นวงกว้าง แม้จะยังขาดกระแสความตื่นตัวของกลุ่มมวลชนที่เกิดจากปัญญาชนและนิสิตนักศึกษาซึ่งเป็นพลวัต (Dynamic) ทางการเมืองซึ่งสำคัญที่สุดในการผลักดันการอภิวัฒน์ของประชาชนและสานต่อความหวังในการ

¹⁷ ตามทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ของมาสโลว์ มนุษย์จะพยายามตอบสนองความต้องการจากขั้นพื้นฐานก่อน เมื่อได้รับความต้องการในขั้นนั้นแล้ว จึงจะพยายามพัฒนาเพื่อตอบสนองความต้องการในขั้นที่สูงขึ้น

¹⁸ ดู ปรีดี พนมยงค์ ในหนังสือ “ความเป็นอนิจจังของสังคม” หน้า 42-43

พัฒนาระบบประชาธิปไตยของสังคมไทยในอนาคตอยู่ก็ตาม แต่จำนวนประชาชนที่รวบรวมรายชื่อถวายฎีกากว่า 3 ล้านคน¹⁹ จากประชากร 63 ล้านคน²⁰ กำลังอำนาจทางทหารดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยที่รัฐมีอาจจะมีมองข้ามไปได้

รัฐต้องแยกความขัดแย้งทางการเมืองออกจากการทหารให้ได้ เพื่อไม่ให้มวลชนมีความชอบธรรมที่จะสามารถยกระดับความขัดแย้งทางความคิดและความเชื่อสู่ระดับของการจัดตั้งกองกำลังติดอาวุธได้ ตัวอย่าง เช่นในยุคที่มีความขัดแย้งทางอุดมการณ์ทางการเมืองในประเทศไทย ตั้งแต่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) โดยกองทัพปลดแอกประชาชนแห่งประเทศไทย (ทปท.) ใช้อาวุธโจมตีกองกำลังของรัฐบาลไทยเป็นครั้งแรกหรือวันเสียดังกล่าว (วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2508) เป็นต้นมา หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ได้ตัดสินใจดำเนินนโยบายอย่างถูกต้องในการเปิดสัมพันธ์ทางการทูตกับสาธารณรัฐประชาชนจีน เมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2518 ทำให้เหตุการณ์ต่าง ๆ เริ่มคลี่คลายไปในทางที่ดี

กระทั่งในสมัย พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ก็ได้ออกคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523 เมื่อ 23 เมษายน พ.ศ. 2523 เรื่อง นโยบายการต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์ โดยให้การเมืองนำการทหาร เปิดโอกาสให้ผู้ที่เคยเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกลับออกมาเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย จนทำให้การก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ลดลงอย่างรวดเร็ว แต่รัฐส่วนใหญ่เมื่ออยู่ในอำนาจที่มัวเมามาเนิ่นนานเกินไปก็หลงลืมไปว่า “ไฟยอมต้องดับด้วยน้ำ มีอาจดับไฟด้วยไฟได้”

เพื่อมิให้เกิดสภาพยืดเยื้อที่จะปลุกระดมมวลชนหรือนำสถานการณ์ให้รุนแรงจนเกิดปรากฏการณ์ “ไทยฆ่าไทย” อันไม่พึงปรารถนาขึ้น รัฐต้องแก้ไขความขัดแย้งทางการเมืองด้วยการนำปัญหาเข้าสู่กระบวนการเจรจาและการแก้ไขผ่านระบบรัฐสภาหรือแสวงหาทางออกอย่างสันติวิธีด้วยการจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปอย่างรวดเร็วให้ประชาชนได้มีอำนาจกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง (Self-determination) การกระทำใด ๆ นอกจากนี้ ล้วนไม่ใช่ประชาธิปไตยทั้งสิ้น

ประชาธิปไตยในด้านสังคม ผู้ถูกปกครองหรือประชาชนที่แตกแยกออกเป็นฝ่ายต่าง ๆ ต้องวางความขัดแย้ง สังคมต้องเปิดใจกว้างรับฟังความเห็นที่แตกต่าง และออกจากวิกฤตด้วยการแทนที่ความเห็นด้วยความรู้ พิจารณาถึงความแตกต่างทางความคิดบนหลักภาวะวิสัย (Objective) หรือแสวงหาความจริงอันเป็นสากลร่วมกัน สังคมจึงจะมีพลังพอที่จะตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจรัฐได้

¹⁹ กองบรรณาธิการ ในนิตยสาร สยามปริทรรศน์ ฉบับ Voice of Taksin : เสี่ยงทักษิณ ปีที่ 1 ฉบับที่ 4 ระบุว่ารายชื่อประชาชนที่ถวายฎีกาและผ่านการตรวจสอบคัดกรองความถูกต้องแล้ว มี 3,532,906 รายชื่อ

²⁰ ณ วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2552 ตามประกาศกรมการปกครอง

การที่เราจะอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความเข้าใจซึ่งกันและกันได้นั้น มิใช่ด้วยการแสวงหาคุณค่า (Value) ของคุณธรรม จริยธรรม หรือความดีในทางจริยศาสตร์ (Ethics) อันเป็นมายา (Illusion) ซึ่งทำให้เกิดปัญหาในการนิยามและตีความที่แตกต่างกันเหมือนในปัจจุบัน ซึ่งอาจเป็นเพียงพูดจาเพื่อเจอไร้สาระเคลิ้มฝัน (Windbags) หลอกหลวงตนเองและผู้อื่นถึงสังคมยูโทเปีย²¹ เท่านั้นโดยเทคนิคการโฆษณาชวนเชื่อ (Propaganda) เหมือนที่เผด็จการนาซีเคยทำสำเร็จมาแล้วในอดีต ดังที่ ออดอล์ฟ ฮิตเลอร์ กล่าวว่า “หากท่านโกหกเรื่องใหญ่มากพอ, โกหกบ่อยครั้งเพียงพอ, เรื่องนั้นจะถูกเชื่อ” ทำให้ประชาชนผู้หลงผิดกลายเป็นพวกอิตเมวส์จันนิม (Idamevasaccaninyama) ที่ยึดถือความคิดตนเองเท่านั้นที่ถูกต้อง ความคิดที่แตกต่างไปย่อมผิดโดยสิ้นเชิง ซึ่งนำไปสู่ข้อพิพาทและความขัดแย้ง ความแตกแยกและความรุนแรงในที่สุด

ตามหลักเหตุผลนิยม (Rationalism) แล้ว คนชั่วมิได้ชั่วไปตลอดกาลและคนดีก็มิได้ดีไปตลอดกาล คนไม่มีใครสมบรูณ์พร้อม ท่องไม่มีที่บริสุทธิ์แท้ ดังนั้นอย่าให้ความอิจฉาริษยาจุดดั่งสังคมของเราให้ต้องตกต่ำลงไปอีก ดังที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวว่า “ความอิจฉาในเมืองไทยรุนแรงนักและเธอไม่ได้อยู่ในฐานะที่จะเป็นผู้นำ”²²

สังคมต้องยุติ “ชาตินิยมอย่างบ้าคลั่ง” (Patriotism) ที่ลากเส้นแบ่งว่าใครคือ “พวกเรา” และใครคือ “พวกเขา” แบ่งประชาชนออกเป็น “ในกลุ่ม” และ “นอกกลุ่ม” การเมืองภาคประชาชนที่มีสามารถตรวจสอบได้และปราศจากการถ่วงดุลอำนาจ ก็คือ สถาปนาการปกครองด้วยฝูงชน (Mob rule) เป็นการแทนที่เผด็จการรูปแบบหนึ่งด้วยเผด็จการอีกรูปแบบหนึ่งเท่านั้น ซึ่งนำไปสู่ฟาสซิสต์ใหม่ (Neo-Fascism) ที่จับปลงด้วยความแตกแยกของประชาชนและสงครามกลางเมือง

สังคมต้องเปลี่ยนมาหา “เจตน์จำนงทั่วไป” (General Will) โดยใช้วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) จาก “องค์รวม” (Holism) ที่ให้ความสำคัญ “ส่วนรวม” (the whole) มากกว่า “ส่วนย่อย” (the parts) และส่วนย่อยหนึ่ง ๆ จะมีความหมายต่อเมื่อนำไปสัมพันธ์กับส่วนรวมเท่านั้น พิจารณาปัญหาเร่งด่วนของท้องถิ่นที่ว่างเปล่าและหิวโหยของประชาชน²³ ในภาวะที่มีการทุจริตไร้ประสิทธิภาพและหนี้สาธารณะที่พอกพูน อันเป็นความจริงสากลที่ปรากฏต่อทุกฝ่ายในเศรษฐกิจจุลภาค (Microeconomic) และเศรษฐกิจมหภาค (Macroeconomic)

ประชาธิปไตยในด้านเศรษฐกิจ ปัจจุบันเราประสบปัญหาเศรษฐกิจถดถอย (Recession) ที่อาจขยายตัวเป็นความตกต่ำทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ (The Great Depression) ของประเทศไทย ซึ่งต้องการการแก้ไขอย่างเร่งด่วนเพื่อเพิ่มผลผลิตโภคทรัพย์สังคม (Social Wealth) ด้วยการพึ่งพา

²¹ โทมัส มอร์ Utopian แปลว่า ไม่มีที่ไหน

²² คู.ม.จ. พูนพิศมัย ดิสกุล ในหนังสือ “สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็นประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475.” หน้า 98

²³ โทมัส เจฟเฟอร์สัน เห็นว่า สังคมจะเป็นประชาธิปไตย เมื่อพลเมืองทุกคนต้องมีความมั่งคั่งขั้นต่ำ (Minimal level of Wealth)

เพียงพอ แก่การมีส่วนร่วมกับการเมืองภาคประชาชนได้

ตนเองอย่างเต็มที่ให้พอเพียงกับความจำเป็นภายในประเทศ (Economic Self-Sufficiency) และตอบสนองความต้องการภายนอกประเทศของตลาดการค้าเสรี (Free Trade Market) ระบบทุนนิยม (Capitalism) ยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งมีอาจแก้ไขได้ด้วยจริยศาสตร์แต่ต้องด้วยการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การบริหารจัดการ และเศรษฐศาสตร์ ซึ่งส่งผลดีต่อการค้าภายในประเทศ (Domestic Economy) เป็นการสร้างและส่งเสริมผู้ประกอบการให้เข้มแข็งและมีรายได้ประชาชาติที่ก่อให้เกิดการจ้างงานอย่างเต็มที่ (Full-employment national income) พัฒนาการเติบโตของระบบเศรษฐกิจแบบองค์รวม (Holism Economic Growth) ทั้งในภาคการเกษตร ภาคอุตสาหกรรม และภาคการบริการและการท่องเที่ยว เพื่อให้มีทุนสำรองมากพอที่จะใช้ยกระดับมาตรฐานคุณภาพชีวิตของประชาชนด้วยรัฐสวัสดิการ (Welfare state) ให้ความมั่นคง “จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน” (from the cradle to the grave)

เมื่อสังคมสามารถพึ่งพาตนเองได้ (Extensive local self-sufficiency) ก็เปรียบเสมือนการสร้างป่าชายเลนทางเศรษฐกิจของประเทศที่สามารถรองรับและลดทอนความรุนแรงของกระแสคลื่นเศรษฐกิจระหว่างประเทศและเศรษฐกิจโลกอันผันผวนและการล่าอาณานิคมทางเศรษฐกิจ (Economic Colonialism) ได้ ทั้งยังเป็นแหล่งอนุบาลที่ดีซึ่งนำไปสู่สังคมประชาธิปไตยที่มีการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable development) ที่นิยมเรียกกันว่า “ประชาสังคม” (Civil society) ได้

สังคมที่จะเป็นประชาสังคมได้ ต้องสร้างความเสมอภาคทางโอกาส การกระจายรายได้ อย่างทั่วถึงและกว้างขวาง ลดช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคม ด้วยการบริหารและจัดการอย่างมีประสิทธิภาพต่อผลผลิตที่ผิดพลาดและล้มเหลวซึ่งตกค้างมาจากระบบศักดินา²⁴ หรือที่ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ กล่าวไว้ตรงกับความจริงเกินไปในเค้าโครงการเศรษฐกิจอันโด่งดัง²⁵ ว่า พวกหนักโลก (Social Parasite)

อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ อธิบายว่าพวกหนักโลก มิได้เป็นประโยชน์ต่อระบบเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศชาติ เพราะเป็นผู้ไม่ทำงานทำการ ดีแต่นอนกินด้วยการใช้อำนาจอิทธิพลขูดรีดรายได้สูง ๆ จากค่าเช่าที่ดินซึ่งเป็นมรดกบาปที่ปล้นสะดมแย่งชิงมาโดยมิชอบ เงินปันผลจากธุรกิจผูกขาดที่ฉกฉวยผลประโยชน์ของประชาชนและสร้างภาระให้ประเทศชาติ และลากสังการะที่ได้มาจากการหลอกลวงมอมเมาประชาชนไม่ให้ลุกขึ้นต่อต้าน คนทำไม่ได้กิน คนกินไม่ได้ทำ และใช้จ่ายเงินบาปจากหยาดเหงื่อที่ทุกข์ยากของประชาชนอย่างสนุกสนานฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย เสพสุขบนความทุกข์ของคนอื่นโดยแท้ การใช้จ่ายอย่างสุรุ่ยสุร่ายและสูญเปล่านั้นยังเป็นสาเหตุหลักที่เงินตราไทยให้ไหลออกไปนอกประเทศอย่างต่อเนื่อง วนเวียนเป็นวัฏจักรอุบาทว์แห่งการสูบเอา

²⁴ ดู จิตร ภูมิศักดิ์ ในหนังสือ “โฉมหน้าศักดินาไทย”

²⁵ เค้าโครงการเศรษฐกิจดังกล่าว เป็นเหตุให้อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ถูกกลุ่มผู้ไม่หวังดีใส่ร้ายว่าเป็นคอมมิวนิสต์ คิดล้มล้างสถาบัน และตั้งต้นเป็นประธานาธิบดี กระทั่งต้องลี้ภัยการเมืองออกนอกประเทศ

ชีวิตเลือดเนื้อคนไทยด้วยกัน พวกเขาเหล่านี้มีเพียง 30% ของประชากรแต่กลับครอบครองความมั่งคั่งของประเทศถึง 80% ในขณะที่ประชาชนที่เหลืออีกร้อยละ 70% มีส่วนแบ่งในความมั่งคั่งของชาติเพียง 20% เท่านั้น ทำให้เกิดปัญหาความยากจนซ้ำซากซึ่งไร้ทางแก้ไขในประเทศไทย นอกจากนี้จะมีการปรับปรุงปฏิรูประบบภาษีเสียใหม่ให้ดีขึ้น

ปฏิรูประบบการเก็บภาษีแบบขั้นบันไดในปัจจุบันที่ทำให้เสียอัตราภาษีเฉลี่ยเพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลง (Concave Down, Increasing) เป็นการเสียอัตราภาษีเฉลี่ยเพิ่มขึ้นในอัตราที่เพิ่มขึ้น (Concave Up, Increasing) ซึ่งน่าจะมีความยุติธรรมมากกว่าแบบปัจจุบัน²⁶ และการเก็บภาษีทางอ้อมในอัตราก้าวหน้า สิ้นค่านำเข้าประเภทที่มีความจำเป็น (Need) ต่อการดำรงชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ที่ยากไร้มีรายได้ก็น้อยก็เก็บภาษีในอัตราที่ต่ำ เช่น น้ำมันที่ไม่สามารถผลิตได้ในประเทศ (ขณะเดียวกันก็ต้องมุ่งแสวงพลังงานทดแทนหรือพลังงานทางเลือกเพื่อความมั่นคงทางพลังงานในอนาคต) และลดเซกซ์ภาษีที่ลดลงด้วยการเก็บภาษีให้สูงขึ้นในสินค้านำเข้าประเภทฟุ่มเฟือยที่ตอบสนองความต้องการ (Want) ของสังคมบริโภคนิยมกลุ่มเล็ก ๆ

รวมทั้งการวางนโยบายเพื่อออกกฎหมายจัดเก็บภาษีที่ดินและภาษีมรดกในอัตราก้าวหน้าจากพวกเสือนอนกิน เพื่อแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมและจัดการผูกขาดทรัพยากรทางเศรษฐกิจ และการจัดระบบภาษีให้มีความยุติธรรมและมีประสิทธิภาพ ภายใต้มาตรฐานเดียวกันดังพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 พระมหากษัตริย์ ผู้ทรงมีอำนาจสิทธิเด็ดขาดในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ทรงมีถึงเจ้าพระยามรราช ให้เก็บภาษีอากรในที่ดินและโรงงานซึ่งเป็นสมบัติส่วนตัวพระองค์ อย่างเช่นที่ได้เคยเก็บมาจากคนอื่น ๆ ทั่วไป

เมื่อแก้ไขปัญหาภายในประเทศดังกล่าวได้อย่างเป็นรูปธรรมแล้ว ประเทศไทยย่อมพร้อมที่จะก้าวไปยืนบนเวทีโลกตามยุทธศาสตร์ “ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางโลก” โดยเริ่มจาก ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางอาเซียน อาเซียนเป็นศูนย์กลางเอเชีย และเอเชียเป็นศูนย์กลางโลก ผสานกับยุทธวิธี เชื่อมเศรษฐกิจโลกด้วยการสานต่อ “โครงการสนามบินสุวรรณภูมิ” สร้างระบบโครงข่ายคมนาคมที่สมบูรณ์ด้วย “โครงการชุดคลองคอคอดกระ” และ “โครงการรถไฟรางคู่” สร้างเศรษฐกิจภายในให้เข้มแข็งด้วย “ระบบโครงข่ายในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างสมบูรณ์” และ “การกระจายคนไทยให้เป็นประชากรของโลก” ที่สร้างและกระจายทรัพยากรแรงงานของไทย อันเป็นทรัพยากรที่ไม่มีวันหมดสิ้นป้อนเข้าสู่ตลาดแรงงานโลก ให้คนไทยได้รับการเรียนรู้ที่จะเป็นประชากรของโลก เช่นเดียวกับที่ชนชาติจีนและชนชาติยิวเคยทำและประสบความสำเร็จมาแล้ว

²⁶ รอร์ส เสนอใน “ทฤษฎีว่าด้วยความยุติธรรม” (A Theory of Justice) ว่า การแบ่งอำนาจและความมั่งคั่งอาจจะเป็นไปอย่างไม่เท่าเทียมกันได้ ถ้าผลประโยชน์ตกแก่ทุกคนในสังคมเท่าเทียมกัน การปฏิบัติต่อผู้ไม่เท่าเทียมกัน ด้วยความไม่เท่าเทียมกัน ก็เป็นความเท่าเทียมกันในรูปแบบหนึ่ง

เพื่อให้มีโอกาสพัฒนาความรู้ ความสามารถ ความชำนาญเฉพาะด้านขึ้น (Specialization) และ
สิ่งสมประสพการณ์พอกพูนจนสามารถนำเสนอ นวัตกรรม (Innovation) และประดิษฐ์กรรม
(Invention) ที่เป็นประโยชน์ และนำความรู้ความสามารถกลับมาพัฒนาและถ่ายทอดแก่ประชาชน
ในประเทศ เพื่อพัฒนาทรัพยากรแรงงานของไทยทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ดังนั้นการพัฒนา
ด้านปัจเจกชนด้วยการติดอาวุธทางปัญญา จึงเป็นสิ่งที่มิอาจไม่พิจารณา

ประชาธิปไตยในด้านปัจเจกชน มนุษย์ส่วนใหญ่ต้องการที่จะศรัทธาในบางสิ่งบางอย่าง
เพื่อจะรู้สึกมั่นคงและปลอดภัย หากประชาชนที่ยังขาด “หลัก” ที่จะดำเนินการ ก็จะได้รับเอา “หลัก”
ที่ผู้อื่นหรือ “ผู้ใหญ่” เสนอมาให้และอาจยึดติดกับหลักที่รับมาโดยขาดการพิจารณาไตร่ตรองอย่าง
เหนียวแน่นเสียด้วย กลุ่มอุดมการณ์ต่าง ๆ จึงพยายามขาย “โฆษณาชวนเชื่อ” (Propaganda)
หรือ “การครอบงำทางความคิด” (Indoctrination) เพื่อสร้างกรอบความคิด (Paradigm) ตาม
ความต้องการของฝ่ายตนครอบงำประชาชน

เพื่อผลประโยชน์ในการช่วงชิงมวลชนซึ่งอาจนำไปสู่การก่อสงครามที่ไม่เกิดประโยชน์ขึ้น
ประชาชนจึงควรปฏิเสธนักเอียงสุด (Extremist) ทั้งสองด้าน และตั้งความสงสัยไว้ก่อนที่จะรับหลัก
หรือยึดถือหลักใด ๆ ทั้งของผู้อื่นและตนเอง เพราะการเคลื่อนไหวที่ทรงพลังย่อมเกิดจากการ
เคลื่อนไหวทางความคิดที่ถูกต้อง หากความคิดยังไม่ชัดเจน การเคลื่อนไหวใด ๆ ก็มีใช้การ
อภิวัดณ์ เป็นเพียงการก่อจลาจลที่ไม่มีความหมายและไร้ค่า ซึ่งเป็นเพียงการสร้างความเดือดร้อน
โกลาหลซ้ำเติมให้แก่ประชาชนเท่านั้น ประชาชนต้องหาทางออกจากวิกฤติทางปัญญา
(Intellectual Crisis) ด้วยการแสวงหาความรู้ที่แท้จริงหรือสัจธรรมที่เปรียบเสมือนแสงสว่างที่ฉาย
ไปสลายความมืดมิด ดังคำกล่าวของอิสลามิกที่ว่า “เมื่อความจริงย่างกรายเข้ามา ความเท็จก็หลบ
ลี้หนีไป”

ประชาชนต้องใช้หลัก “ข้าพเจ้าเป็นผู้คิดสงสัย ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงมีอยู่ (I think, therefore I am)”
ในปรัชญา ปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่ปฏิเสธที่จะยอมรับความจริงที่ยังไม่ได้ผ่านการพิสูจน์
ต้องทำการแยกแยะพิจารณา ใช้ความคิดตามหลักเหตุผล และทดสอบผลของความคิดว่าเป็นจริงก่อน
เช่นเดียวกับชาวกลางในสมัยพุทธกาล ที่ตกอยู่ในช่วงกลียุค ขาดแคลนจากธรรมชาติ และการเบียดเบียน
กันเอง มีปรากฏการณ์ “แข่งขันกันในการขายหลัก” แก่ประชาชนทำให้การทะเลาะเบาะแว้ง
วิพากษ์วิจารณ์กันและกัน เกิดทุนเฉพาะหลักความคิดของตนและโจมตีศรัทธาที่แตกต่างจากหลัก
ความคิดของตน เพราะตามธรรมชาติมนุษย์ส่วนมากยอมไม่อาจหลุดพ้นจากความลำเอียง
ต้องเข้าข้างมतिของตนเองและพวกพ้อง

พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ชาวกาลามะรู้จักสงสัยในสิ่งที่เป็นเท็จ รู้จักไตร่ตรองให้รู้ว่า
อะไรเป็นเท็จและอะไรที่ “อวิชชา” หรือความไม่รู้ไปเสีย เป็นการสอนให้สงสัยเพื่อรู้จักเลือกสิ่ง
ที่ควรเชื่อหรือ “สัจธรรม” เพื่อให้เข้าถึง “วิชา” หรือความรู้ได้นั่นเอง

ผู้ใดรังเกียจกาลามสูตร รังเกียจการวิพากษ์วิจารณ์ตนเอง ผู้นั้นย่อมมีอาจเป็นนักประชาธิปไตยที่ดีได้ ประชาชนที่สามารถตัดคิดและอคติส่วนตัวออกไปจึงจะวิเคราะห์ได้อย่างถูกต้องเที่ยงตรง คำนี้ถึงสถานการณ์โดยรวม ทำการวิพากษ์วิจารณ์ตนเองอย่างเข้มงวดต่อเนื่อง ผ่อนปรนและระงับการวิพากษ์วิจารณ์ผู้อื่น เพื่อแสวงหาความหลุดพ้นทางความความคิด

หากไม่รู้ก็ต้องศึกษาเรียนรู้ หากคิดผิดก็คิดใหม่แก้ไขให้ถูกต้อง ซึ่งถือเป็นความรับผิดชอบต่อส่วนรวม (Public Responsibility) ที่ประชาชนทุกคนต้องอภิปรายถกเถียง (Deliberation) และประนีประนอม (Compromise) เพื่อหาฉันทธรรม ความจริงสากลหรือสิ่งที่ดำรงไว้ซึ่งสภาพข้อเท็จจริงที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและทัศนคติของบุคคล สร้างหลักการที่ชัดเจนถูกต้อง สมบูรณ์ และมั่นคง บนพื้นฐานของประชาธิปไตยซึ่งอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน (Popular Sovereignty) และนำไปสู่การแสดงความคิดเห็นสาธารณะ (Public Opinions) และกระบวนการตัดสินใจร่วมกันของสาธารณชน (Public Participation) เรียงร้อยมวลบุพผาแห่งประชาธิปไตยซึ่งแบ่งบานเข้าไว้ด้วยกัน สู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ดังคำจารึกเล็กร้อยพันที่ผสมกันเป็นมหานทีอันใหญ่ทรงพลังของประชาชาติ ก่อเกิดกระแสอภิวัฒน์เพื่อพัฒนาความสุขสูงสุดมาให้ประชาชนส่วนใหญ่ (the greatest happiness for the greatest number)

หนึ่งในฉันทธรรมที่ต้องพิจารณาให้ชัดเจน คือ ความจริงที่ผู้มีอำนาจและผู้อยู่ใต้อำนาจ ชนชั้นปกครองและชนชั้นที่ถูกปกครอง รัฐและประชาชน ไม่อาจสร้างความปรองดองสมานฉันท์ได้ หากไม่ยอมรับอย่างชัดเจนถึงความแตกต่างขัดแย้งของความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองที่มีทุกฝ่ายต้องยอมรับความแตกต่างที่มีอยู่ก่อน แล้วจึงแสวงหาจุดร่วมใหญ่สงวนจุดต่างเล็ก โดยการปฏิบัติตามเสียงส่วนใหญ่ เคารพในเสียงส่วนน้อย (Majority's Rule & Minority's Rights) เสียงส่วนน้อยที่ไม่รับฟังเสียงส่วนใหญ่ ก็เป็นเพียงการต่อต้านเผด็จการรูปแบบหนึ่งด้วยเผด็จการอีกรูปแบบหนึ่งเท่านั้น

ดังนั้นทุกฝ่ายต้องยอมรับมติของมวลมหาประชาชนภายใต้หลักการและอุดมการณ์เพื่อสันติภาพของประชาชนตามปรัชญาปฏิบัตินิยม (Pragmatism) และ ประโยชน์นิยม (Utilitarianism) ที่ยอมรับหลักคิดสาธารณะประโยชน์ (Public Interest) ที่ทำให้มหาชนได้รับประโยชน์มากที่สุดว่า **“ไม่ว่าจะเป็นสีอะไร หากแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจได้ ทำให้ประชาชนไม่ทุกข์ยากอดอยากได้ ก็เป็นคนดี”** เสียงของประชาชนนั้นจึงจะมีความเที่ยงธรรมทรงพลังและยั่งยืนนาน ดังที่อันคูลิน (ค.ศ. 735-804) นักวิชาการชาวแองโกลแซกซอนปัญญาชน คนสำคัญของยุโรปปลายศตวรรษที่ 8 กล่าวในจดหมายถึงชาร์เลอมาญ ค.ศ.770 ว่า **“เสียงของประชาชนคือ เสียงของพระเจ้า”** เพราะเสียงของประชาชนคือเสียงที่สามารถชี้ให้ ผู้มีอำนาจ กลายเป็น “วีรบุรุษ” หรือ “ทรราช” ได้

สรุป

ความขัดแย้ง (Conflict) ในปัจจุบันมีแนวโน้มอาจจะทวีความรุนแรงขึ้นเป็นความขัดแย้งขั้นแตกหัก (Antagonism) ในระยะเวลาอันสั้นนี้ และอาจนำไปสู่สงครามประชาชน (People Militia) และสงครามกลางเมือง (Civil war) ได้ ดังนั้นจึงมีข้อเสนอแนะบางประการเกี่ยวกับการบริหารความขัดแย้ง (Conflict Management) โดยการสร้างความเป็นประชาธิปไตยจาก 4 ด้านพร้อมกัน คือ การเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และปัจเจกชน ภายใต้หลักการ “ไม่ว่าจะเป็นสื่ออะไร หากแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจได้ ทำให้ประชาชนไม่ทุกข์ยากอดอยากได้ ก็เป็นคนดี” สุดท้ายประชาชนจะเป็นผู้ตัดสินเองว่า “ผู้ยิ่งใหญ่ คือ ผู้ที่นั่งอยู่ในหัวใจคน ไม่ได้นั่งอยู่บนหัวคน”²⁷

ข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้ได้ทำค้นคว้าและนำเสนอเกี่ยวกับสงครามประชาชนในสังคมไทยเป็นหลัก และมุ่งให้ความสำคัญต่อการอภิวัฒน์ของชนชั้นรากหญ้าในประเทศไทยเป็นสำคัญ ทำให้ขาดความเชื่อมโยงในมิติของสังคมต่างประเทศและสังคมระหว่างประเทศในภาพรวม และไม่ได้พิจารณาน้ำหนักของปัจจัยอื่น ๆ ในสถานการณ์การอภิวัฒน์ของชนชั้นรากหญ้าทั่วโลกซึ่งมีเอกลักษณ์แตกต่างกัน จึงควรทำการศึกษาเพิ่มเติม เพื่อให้สามารถวิเคราะห์รากฐานทางความคิดและอุดมการณ์ที่มีลักษณะของความเป็นสากลครอบคลุมลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

จาตุรนต์ ฉายแสง. 2552. ความจริง วิกฤตประชาธิปไตย 27 ประเด็น ที่สังคมไทยต้องการ

คำตอบ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สถาบันศึกษาการพัฒนาประชาธิปไตย.

จิตร ภูมิศักดิ์. 2550. โจมหน้่าศักดินาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 2548. ความมั่นคงในทัศนะของผู้ปกครองและของประชาชน.

วารสารราชบัณฑิตยสถาน 2548; 30 (ฉบับที่ 3 กรกฎาคม - กันยายน).

ทวี หมิ่นนิกร. 2552. “...เศรษฐศาสตร์จึงต้องเป็นเศรษฐศาสตร์การเมือง” พิมพ์ครั้งที่ 1.

กรุงเทพฯ : โอเพ่นบุ๊กส์.

ธเนศวร์ เจริญเมือง. 2549. รัฐศาสตร์ในสังคมกระชิบ. วารสารรัฐศาสตร์ปริทัศน์. ปีที่ 41 ฉบับที่ 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2549): 1-9

นรนิติ เศรษฐบุตร. 2545. นัยประชาธิปไตยในวิถีการเมืองไทย. วารสารราชบัณฑิตยสถาน

²⁷ ดู หลวงวิจิตรวาทการ ในหนังสือ “กุศโลบายสร้างความยิ่งใหญ่”

- 2545; 27 (ฉบับที่ 1 มกราคม - มีนาคม).
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2552. “ผู้ใหญ่”. ใน มติชนสุดสัปดาห์. ฉบับที่ 1514 (21-27 สิงหาคม 2552): 26.
- ปรีดี พนมยงค์. 2550. **ความเป็นอนิจจังของสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองธรรม.
- พูนพิศมัย ดิศกุลม ม.จ. 2552. **สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : มติชน.
- วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร. 2552. **เบื้องแรกของเศรษฐศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : วศิระ.
- วิษณุ เครืองาม. 2545. **การบริหารราชการแผ่นดิน**. วารสารราชบัณฑิตยสถาน 2545; 27 (ฉบับที่ 3 กรกฎาคม – กันยายน).
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. 2552. **การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย**. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- อมร รักษาสัตย์. 2547. **เหนือกฎหมายยังมีความยุติธรรม เหนือความยุติธรรมยังมีความเป็นธรรม**. วารสารราชบัณฑิตยสถาน 2547; 29 (ฉบับที่ 2 เมษายน – มิถุนายน).
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. 2550. **สองนคราประชาธิปไตย**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- David Mathews. 1999. *Politics for People: Finding a Responsible Public Voice*, University of Illinois Press. Illinois